

לזכר דוד אהוב
אברהם מתתיהו פוס, זכרונו לברכה

ושוב ל"ראשי פספסין"

עמרם טרופר*

בתשובות חכמי צרפת ולותיר, סימן ל"ד, תואר מעשה בשני יהודים שכל אחד מהם בעצמו הלווה כסף לנכרי אחד, לזיכרון שתי ההלוואות מסר הלווה "ראש פספסין" לכל מלווה: "ומסר הבעל חוב שני ראשי פספסין לזכרון כדרך כל הנושים"¹. המונח המשפטי "ראש פספסין" אינו מוכר מספרות הראשונים או מתשובותיהם, ולכן יש לפענח את פשר המונח מתוך ההקשר הספרותי המקומי של התשובה. על פי ההקשר המקומי מסתבר ש"ראש פספסין" הוא מקל הטאלי, כפי שהסביר אברהם מתתיהו פוס:

ההקשר דורש כי נבין כאן "ראשי פספסין" בתור *taille* בצרפתית ו-*tally* באנגלית. *Tally* הריהו מקל שנחרצו בו חריצים כפי הסכום שחייב הלווה למלווה. לראיה על ההלוואה נשבר אח"כ המקל, ומשני החלקים נשאר האחד בידי הלווה, והשני אצל המלווה. כהוכחה ששני החלקים הם חלקי מקל אחד שימש מקום השבר, היינו אם היו שני החלקים תואמים במקום השבר. נוהג ה-*tally* מקובל היה באירופה המערבית בימי הביניים כהוכחה בעלת תוקף כשטר.²

פוס לא הסתפק בפירוש הוראת המונח אלא גם שאל מדוע כונה מקל הטאלי "ראש פספסין" דווקא. בזמן כתיבת התשובה, ראשית ימי הביניים, המונח "חתיכה" ככל הנראה שימש עבור מקל הטאלי,³ והטעם לכך פשוט, שהרי מקל הטאלי היה חתיכת עץ אחת מתוך זוג מתואם. ברם, ניתן לשאול מה הקשר בין מקל הטאלי ל"ראש פספסין" ולמה בחרו במונח הזה דווקא. למילה "פספס" וליתר דיוק "פסיפס" ישנן כמה הוראות בספרות חז"ל, כגון "אבן פסיפס" ו"קובייה"⁴, ובתקופת חז"ל "ראש פסיפסין" ציין מחיצה של אבני פסיפס,⁵ "אך לכאורה אין לראות, כיצד היה אפשר להגיע מן ההוראות הרשומות במילונים אל המובן *tally*".⁶ חיים סולוביצ'יק הציע להסביר שנפלה טעות סופר בתשובה, והמילה "פספסין (= *festuca*)" הומרה ב"פספסין".⁷ בעת העתיקה הייתה הוראת התיבה הלטינית *festuca* גבעול, קש או מקל,

* המחלקה להיסטוריה של עם ישראל, אוניברסיטת בן-גוריון.

¹ יואל הכהן מיללער, תשובות חכמי צרפת ולותיר, וויען תרמ"א, עמ' 20.

² א"מ פוס, "ראשי פספסין = Tally", לשוננו כד (תש"ך) [= משפט לאברהם: קובץ מאמרים במשפט עברי מאת ד"ר אברהם מתתיהו פוס, ירושלים תשס"ה, עמ' ה-י], עמ' 70.

³ פוס (לעיל, הערה 2), עמ' 70 הערה 4.

⁴ M. Jastrow, *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi and the Midrashic Literature*, New York 1903, p. 1196

⁵ פוס (לעיל, הערה 2), עמ' 71 וההפניות שם בהערה 7.

⁶ פוס (לעיל, הערה 2), עמ' 70.

⁷ ח' סולוביצ'יק, הלכה, כלכלה ודימוי עצמי: המשכונאות בימי הביניים, ירושלים תשמ"ה, עמ' 33 הערה 20; id. *Collected Essays: Volume I*, Oxford and Portland 2013, p. 154 n. 58

וה-festuca תפקד בטקסים של העברת בעלות.⁸ לדוגמה, בעת הלוואות בקרב שבטים גרמנים היה הלווה מוסר למלווה את ה-festuca – כפיס עץ או קש עם סימן מזהה של הלווה וחריצים ששיקפו את סכום ההלוואה.⁹ הלכה למעשה, ה-festuca היה גרסה קדומה של מקל הטאלי ולכן הוא תואם את ההקשר דנן. אולם שיטתו של סולוב'ציק מתקנת את נוסח התשובה, וכלל לא ברור שהנוסח טעון תיקון. ואף אם המונח "ראשי פספסין" אינו מונח משפטי מוכר מימי הביניים, הרי הוא מופיע בספרות חז"ל ואין כאן הצדקה דיה להמירו במונח אחר – "ראשי פספסין", שאינו מתועד כלל בספרות היהודית.

לעומת סולוב'ציק, פוס הציע להסביר שאכן מדובר במונח החז"ל "ראשי פספסין", ובזמן גלגול המונח לימי הביניים ניתנה לו הוראה חדשה: מקל הטאלי. פוס הראה שפרשני ימי הביניים הבינו "ראשי פספסין" הנזכרים במשנה היו קורות או כלונסאות של עץ ולא מחיצות של אבני פסיפס,¹⁰ כלומר אף שפרשני ימי הביניים הכירו שמלכתחילה התיבה "פסיפס" אמורה באבנים, הם הרחיבו את הוראת התיבה וכללו בה גם חתיכות עץ. מעבר לזה בבבלי סנהדרין כה ע"ב מכנה התלמוד קוביות "פסיפסים", ורש"י על אתר מפרש: "פספסין: שברי עצים והן מרלי"ש בלע"ז". המילה merel בצרפתית העתיקה מסמנת "מטבע שהשתמשו בו הן במשחקים והן בתור הוכחה משפטית במקח וממכר" ולאור ההוראה הכפולה של merel הסיק פוס שגם לפספסין ניתנה הוראה כפולה מקבילה: קובייה ומקל הטאלי.¹¹ לשון אחר – כמו שהתיבה merel ציינה מטבעות הן במשחקים הן לראיות משפטיות, כך התיבה "פספסין" קיבלה הן את ההוראה של קובייה בגלל צורתה הפיזית ושימושה במשחקים, הן את ההוראה של מקל הטאלי בגלל הדמיון האמיץ בין מקלות הטאלי לקוביות מעץ. הן מקלות הטאלי הן הקוביות היו כפיסי עץ עם חריצים עליהם, ואלה סימנו מספרים.

בידיעה שישנה חוליה חלשה בהצעתו ציין פוס כי "יש להודות כי במילון לא מצאתי ששימשה [merel] גם לסימן הלוואה כדרך ה-tally".¹² כלומר התיבה merel אינה מספקת הקבלה מדויקת ל"ראש פספסין", משום שהיא לא הייתה קשורה להלוואות דווקא. אולם אף ש-merel אינה מספקת הקבלה מדויקת, אבקש להציע שישנה מילה אחרת – המילה הלטינית tessera – שמספקת הקבלה מדויקת מאוד. ההוראה המקורית של המילה tessera כמו המילה פסיפס היא אבן קטנה שמשבצים בפסיפסים. במהלך הזמן שימשה המילה כינוי לקובייה משום שהשתמשו באבנים קטנות – ב-tesserae – במשחקי קוביות. יתר על כן, התיבה גם קיבלה את ההוראה של מטבע (token) ואף את המשמע של חפץ החתוך לשניים אשר כל חצי שלו משתלב אך ורק בבן זוגו. בסופו של דבר שימשה המילה בהוראת מקל הטאלי,¹³ וכפי שציין קארל מנינגר:

Even the various European names for these tallies provide some very informative glimpses into the cultural history of early writing and computation... The German Swiss had *Tessele* (< Latin and

⁸ A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1953, s.v. festuca (p. 470); C.T. Lewis and Charles Short, *A Latin Dictionary*, Oxford 1969, s.v. festuca (p. 743); P.G.W. Glare (ed.), *Oxford Latin Dictionary*, Oxford 1976, s.v. festuca (p. 694)

⁹ K. Menninger, *Number Words and Number Symbols: A Cultural History of Numbers*, trans. P. Broneer, Cambridge, Massachusetts and London 1969, p. 228. וראו מ' פרי, "שטרות היהודים באנגליה בימי הביניים: מציאות ודימוי", *זמנים* 124 (2013), עמ' 56.

¹⁰ פוס (לעיל, הערה 2), עמ' 71.

¹¹ F. Godefroy, *Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IXe au XVe siècle*, vol. 5, Paris 1888, s.v. merel (pp. 255-256)

¹² פוס (לעיל, הערה 2), עמ' 72.

¹³ גלייר (לעיל, הערה 8), ע"ע tessera (עמ' 1931-1930); לואיס ושורט (לעיל, הערה 8), ע"ע tessera (עמ' 1862).

Italian *tessera*, "dice," then "four-cornered tablets" and finally "mark, stamp".¹⁴

דומה שכשם שהוראת התיבה *tessera* התגלגלה מאבן קטנה עד לקובייה ולבסוף למקל הטאלי, כך התיבה "פספסין"¹⁵ התגלגלה במקביל באותן התחנות. ובהיותה מקבילה לשונית קרובה מאוד התיבה *tessera* מחזקת את הצעתו של פוס ומורה שגם המונח "ראש פספסין" כנראה גויס לטובת מקל הטאלי בגלל הדמיון הרב בין מקל הטאלי לקובייה.

---

¹⁴ מנינגר (לעיל, הערה 9), עמ' 224.

¹⁵ אולי השימוש במונח "ראשי פספסין" ולא בתיבה "פספסין" לבדה נועד להבדיל בין מקל הטאלי עם שני ראשיו המתואמים ובין הוראות אחרות של התיבה "פספסין".